

1-TOM, 12-SON
TA'LIM OLISH HUQUQI VA INSON HUQUQLARI
Sharapov Shuxrat Shokirovich

Buxoro davlat universiteti Yuridik bo'lim boshlig'i

Zamonaviy jamiyatning qadriyatlar tizimi inson huquqlari g'oyasi, ya'ni tug'ilishdan boshlab har kimga tegishli bo'lgan asosiy huquqlar to'plami bilan belgilanadi. Bu huquqlarga rioya qilish va ta'minlash har bir davlatning burchidir. Bugungi kunda inson huquqlari, u qaysi davlatda yashamasin, jahon hamjamiyati tomonidan himoya qilinishi va butun sivilizatsiya mulki ekanligi umume'tirof etilgan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi Yevropa konvensiyasi, Bola huquqlari deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt va boshqa xalqaro hujjatlar insonni nafaqat ichki, balki xalqaro huquqning ham sub'ektiga aylantirdi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsiplari va normalari hamda O'zbekistonning xalqaro shartnomalari uning huquqiy tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. O'zbekistonni huquqiy davlat deb e'lon qilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining o'zi Insonning tabiiy va ajralmas huquqlariga asoslanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq inson, uning huquq va erkinliklari oliy qadriyatdir. Ushbu huquqlarni hurmat qilish va himoya qilish inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsiplari va normalariga hamda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq tan olish va kafolatlash davlat zimmasidadir.

Ta'lim olish huquqi insonning asosiy huquq va erkinliklari yig'indisiga kiradi. U Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida mustahkamlangan – 26-modda, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktida 13-14- moddalar, Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyada 28- 29-moddalar, MDHning Inson huquqlari va asosiy erkinliklari to'g'risidagi konvensiyasida 27-modda. Ta'lim olish huquqi 1950-yildagi Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi Yevropa konvensiyasi (Protokolining 2-moddasi) bilan himoyalangan huquqlardan biridir. Ta'lim olish huquqi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan va O'zbekiston Respublikasi "uzluksiz ta'lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari rivojlanishini ta'minlaydi" [1]. Shuni ta'kidlash kerakki, oxirgi yillarda O'zbekiston Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilishga bag'ishlangan ko'plab konvensiyasini imzoladi, shu jumladan ta'lim bilan bog'liq konvensiyalarni ham.

1-TOM, 12-SON

Demak, har bir fuqaro va butun jamiyat manfaatlaridan kelib chiqqan holda, pirovardida o'z manfaatlaridan kelib chiqqan holda davlat insonning bilim olish huquqini tan olishi va uni amalga oshirish uchun ijtimoiy-huquqiy shart-sharoitlarni ta'minlashi shart. Binobarin, ta'lim-huquqiy munosabatlarga kirishish orqali ta'lim olish imkonini beruvchi ijtimoiy infratuzilmaning (ta'lim tizimi) mavjudligi, aslida, davlat darajasida amalga oshirilayotgan insonning ta'lim olish huquqini to'liq amalga oshirish zaruratining natijasidir. Shu bilan birga, ta'lim olish huquqining tabiati tufayli uning mavjudligini har qanday shaxs tomonidan ushbu huquqni amalga oshirish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratishga mo'ljallangan ta'lim tizimining mavjudligi (yoki yo'qligi) bilan aniqlab bo'lmaydi.

Ya'ni, ta'lim-tarbiyaviy huquqiy munosabatlar huquqiy hodisa sifatida insonning ta'lim olishning tabiiy, ajralmas huquqi bilan o'zaro bog'liqdir. Ularning paydo bo'lishi fuqarolarning (shuningdek, chet elliklar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning) - ta'lim huquqiy munosabatlarning potentsial ishtirokchilarining ta'lim yuridik shaxsini belgilaydigan ushbu asosiy huquqning mavjudligi bilan bog'liq. Bundan tashqari, ta'lim huquqiy munosabatlariga bo'lgan ehtiyoj faqat ta'lim kabi nomoddiy foyda mavjudligi sababli yuzaga keladi. Ta'limning nomoddiyligi davlatga ushbu imtiyozni taqsimlashni ta'minlashga imkon bermaydi. Biroq, davlat manfaatdor shaxslarning ushbu imtiyozni egallashi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi mumkin. Bu, birinchi navbatda, boshqaruvchi emas, balki tegishli huquqiy yordamga ega bo'lishi kerak bo'lgan ta'lim jarayonining mavjudligini nazarda tutadi.

Fuqarolarning ta'lim olish huquqini amalga oshirishda davlat yordamiga bo'lgan ehtiyoj bu huquqning inson huquqlarining "ikkinchi avlodi" bilan bog'liqligini ochib beradi. Bu huquqlar iqtisodiy ahvolni yaxshilash va aholining "kambag'al" qatlamining madaniy mavqeini oshirish uchun kurashda shakllangan va "kambag'al va boylar o'rtasidagi qarama-qarshilikni yumshatish" uchun mo'ljallangan.

"Birinchi avlod" huquqlari tabiatan mutlaq xususiyatga ega bo'lib, shaxsning shaxsiy hayoti, manfaatlari va e'tiqodi sohasiga har kimdan, shu jumladan davlatdan aralashish erkinligini anglatadi. "Ikkinchi avlod" huquqlarining ijobiy ahamiyati shundaki, ular erkinlikni inkor etishga emas, balki munosib hayotni ta'minlashga va o'z taqdirini o'zi belgilash, o'zini namoyon qilish va ijodiy qobiliyatlarni amalga oshirish erkinligiga erishishga qaratilgan.

Zamonaviy jamiyat uchun eng muhim ijobiy huquqlar Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 1966-yil 16-dekabrda qabul qilingan Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktda (keyingi o'rinlarda

1-TOM, 12-SON

Xalqaro pakt deb yuritiladi) ifodalangan. Ushbu hujjatning muqaddimasida, qisman shunday deyilgan: “umumjahon deklaratsiyasiga muvofiq qo‘rquv va muhtojlikdan holi bo‘lgan ozod inson shaxsining ideali har bir kishi o‘z fuqarolik va siyosiy huquqlaridan, shuningdek o‘z iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlaridan foydalanishi mumkin bo‘lgan sharoit yaratilgandagina ruyobga chiqishi” [2] mumkin.

“Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga ko‘ra, qo‘rquv va muhtojlikdan xoli erkin inson ideali har bir inson o‘z moliyaviy, iqtisodiy manfaatlaridan bahramand bo‘lishi mumkin bo‘lgan sharoitlar yaratilgandagina amalga oshishi mumkin. Bunday shart-sharoitlarni yaratish uchun mas’uliyat “ushbu Paktda ishtirok etuvchi davlatlar” zimmasiga yuklanadi. Davlat ishtirokisiz, davlat kafolatlarisiz bu huquqlarning barchasini ta‘minlab bo‘lmaydi, shuning uchun ham pakt juda shartli va nisbiy xarakterga ega.

Xalqaro paktda “har bir ishtirokchi-davlat Paktda e‘tirof etilgan huquqlarning barcha tegishli shaxslar tomonidan bosqichma-bosqich to‘liq amalga oshirilishini ta‘minlash uchun o‘zining mavjud resurslaridan maksimal darajada choralar ko‘rish... majburiyatini oladi”, deb ta‘kidlanishi bejiz emas. Ta‘lim olish huquqiga kelsak, Xalqaro paktda ishtirok etish davlat har bir insonning ta‘lim olishini ta‘minlashga intilishini anglatadi. Binobarin, davlat imkon qadar ta‘lim sohasida muayyan majburiyatlarni, shu jumladan, ta‘lim tizimini yaratish va uning faoliyat yuritishi uchun huquqiy asoslarni ta‘minlash majburiyatini o‘z zimmasiga olishi kerak, buning natijasida, yuqorida aytib o‘tilganidek, zarur ijtimoiy va huquqiy shart-sharoitlar har bir insonning bilim olish huquqini amalga oshirishi uchun sharoit yaratiladi.

Hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim sohasidagi qonunchiligi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida” gi qonunidan va qator qonunosti hujjatlaridan iborat.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida” gi qonunining 2-moddasida aytilganidek, “O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi va xalqaro shartnomalarga muvofiq amalga oshiriladi”. Ushbu qonun O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim sohasidagi siyosatini belgilaydigan, ta‘lim jarayonining asosiy nuqtalarini, shuningdek, ta‘lim tizimi va ta‘limni boshqarish tizimini qurishni tartibga soluvchi asosiy me‘yoriy hujjatdir.

Ta‘lim sohasidagi davlatga qo‘yiladigan minimal talablar Xalqaro paktning 13-moddaning 2-bandida

“a) boshlang‘ich ta‘lim hamma uchun majburiy va bepul bo‘lishi kerak;

1-TOM, 12-SON

b) har xil shakllardagi o'rta ta'lim, shu jumladan, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi ham barcha zarur choralarni ko'rish, xususan, bepul ta'limni bosqichma-bosqich joriy etish orqali barcha uchun ochiq va ochiq bo'lishi kerak;

v) barcha zarur choralarni ko'rish va xususan, bepul ta'limni bosqichma-bosqich joriy etish yo'li bilan har bir shaxsning imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda oliy ta'lim hamma uchun birdek ochiq bo'lishi kerak;

d) boshlang'ich ta'limning to'liq kursiga bormagan yoki o'qishni tugatmaganlar uchun, iloji bo'lsa, boshlang'ich ta'limni rag'batlantirish yoki kuchaytirish kerak;

e) barcha darajadagi maktablar tarmog'ini rivojlantirishni faol davom ettirish, qoniqarli stipendiya tizimini yo'lga qo'yish va professor-o'qituvchilarning moddiy sharoitlarini doimiy ravishda yaxshilash kerak".

O'zbekiston Respublikasi ta'lim qonunchiligining mazmuni asosan ushbu talablarga mos keladi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, fuqarolarga beriladigan davlat kafolatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida va O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonunida bundanda ortiq huquqlar kafolatlangan.

Ko'rinib turibdiki, yuqoridagi barcha kafolatlarni ta'minlaydigan, ta'lim olish huquqini hamma uchun ochiq qiladigan tizimni yaratishga faqat davlatgina qodir. Shu bilan birga, ta'lim tizimi faqat davlat tomonidan boshqarilmasligi muhim ahamiyatga ega. Har qanday ta'lim tizimining normal va samarali ishlashi uchun "davlat va xususiy, davlat va jamoat tamoyillari oqilona uyg'unlikda va optimal muvozanatda bo'lishi" zarur. Xalqaro Paktning 13-moddasi 3-bandiga muvofiq, unda ishtirok etuvchi davlatlar "ota-onalarning va zarur hollarda qonuniy vakillarning o'z farzandlari uchun nafaqat davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan tashkil etilgan maktablarni, balki o'z farzandlari uchun maktablarni tanlash erkinligini hurmat qilish majburiyatini oladilar.

Davlat hech qanday falsafiy, mafkuraviy yoki diniy g'oyani ta'lim tizimining yagona asosi sifatida o'rnatishga haqli emas. Har qanday shaxs yoki odamlar guruhi o'z e'tiqodlaridan o'z tarbiyasi uchun mafkuraviy asos sifatida foydalanish huquqiga ega. Bu ta'limning "salbiy" erkinligi bo'lib, ta'lim olish huquqini inson huquqlarining "birinchi avlodi" bilan bog'laydi.

Shu bilan birga, "ota-onalarning o'z farzandlariga ta'lim va tarbiya berish xususiyatini belgilash erkinligini amalga oshirishda har bir falsafiy e'tiqodi emas, balki demokratik jamiyatda hurmatga sazovor bo'lgan inson qadr-qimmatiga va bolaning ta'lim olish huquqiga mos keladigan e'tiqodlarigina e'tiborga olinishi kerak.

1-TOM, 12-SON

Shunday qilib, boshqa huquq va erkinliklarning to'liq amalga oshirilishi, pirovardida zamonaviy insonning hayot sifati ta'lim olish huquqini amalga oshirishga bog'liq. Bundan tashqari, ta'lim jamiyat va barcha fuqarolarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlagani uchun milliy xavfsizlikning tarkibiy qismlaridan biri desak mubolag'a qilamagan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. "O'zbekiston", Toshkent 2023 y.
2. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt.
URL.<https://lex.uz/docs/-2686000>

